

Antik Çağ'da İnciller'in Güvenilirliği Meselesi

The Question of the Reliability of the Gospels in Antiquity

Zafer Duygu

Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Abstract

The question of whether the traditional Gospels provide reliable historical information is discussed currently by scholars in light of various scientific methods. This matter, however, was also on the agenda among some intellectuals of antiquity. Some pagan writers criticized Christian Scriptures. They targeted the Gospels through allegations that especially the Gospels contained inconsistent information and the Gospels were changed many times by Christians subsequently. In the same way, the problems of the Gospels had taken the time of Christian thinkers too in those days. These Christian thinkers also professed the problematic structure of the Gospels with their writings, suggestions or deeds. This article deals with the claims of the pagan philosophers, Celsus and Porphyry, and with the discussions and suggestions of such Christian thinkers as Marcion, Tatian, Origen and Augustine. Accordingly, this article investigates the ancient roots of the main discussion which continued in the later periods.

Keywords: Christianity, Gospels, Celsus, Porphyry, Origen, Augustine

Öz

Geleneksel İncillerin tarihsel açıdan güvenilir bilgiler verip vermedikleri sorusu günümüzde bilim insanlarınca çeşitli bilimsel yöntemler ışığında tartışılmaktadır. Bununla birlikte bu mesele, Antikçağ'da da bazı entelektüeller arasında gündem konusu olmuştur. Bu bağlamda bazı pagan yazarlar Hıristiyan kutsal metinlerine çeşitli açılardan eleştiriler getirmişlerdir. Onlar, bu sırada İncil metinlerini özellikle tutarsız bilgiler içerdikleri ve Hıristiyanlarca sonradan birçok defa değiştirildikleri iddiaları üzerinden hedef almışlardır. Aynı şekilde, İncillere dair problemler o zamanlar Hıristiyan düşünürlerin de epey mesaisini almıştır. Nitekim Hıristiyan düşünürler de yazdıklarıyla ya da öneri ve tasarruflarıyla İncillerin sorunlu yapısını bir bakıma ikrar etmişlerdir. Bu makalede, pagan yazarların söz konusu iddiaları Celsus ve Porphyrios adlı filozoflar özelinde; Hıristiyan düşünürlerin tartışma ve önerileri ise Markion, Tatianus, Origenes ve Augustinus bağlamında ele alınmaktadır. Dolayısıyla makalede, İnciller hakkında sonraki dönemlerde de sürececek temel bir tartışmanın Antikçağ'daki kökleri araştırılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Hıristiyanlık, İnciller, Celsus, Porphyrios, Origenes, Augustinus

Summary

The traditional Gospels (Matthew, Mark, Luke, and John) have been studied by utilizing certain methods and critical approaches from the 18th century on. The present study looks at the historical reliability of the Gospels. This article investigates the roots of the historical discussions that have continued in modern times as well.

Throughout history, some pagan writers have criticized Christianity. Celsus (Ca. 2nd c.) and Porphyry (Ca. 233-305) are the best-known critiques among them. Celsus' criticism can be found in *Logos Alēthēs*, written in 177-178. Porphyry's criticism can be found in his writing *Katá Kristianón*, written in ca. 280s. Both works are unaccounted for today. However, *Contra Celsum*, an apologia by the Christian author Origen (ca. 184-253), contains numerous quotations from *Logos Alēthēs*. Porphyry's work has been preserved to a certain extent through the works of Christian writers, such as Eusebius, Apollinarius, Augustine -and perhaps Macarius Magnes

Celsus and Porphyry criticized the uprising of Christianity from several aspects at that time. They identified successfully the central theological claims of Christianity in general. They competently analyzed the problematic or contradictory aspects of Christianity. One of the main aspects they harshly criticized was Christianity's sacred scripture. Celsus argued that the Gospels contained inconsistent information and that the Gospels were changed many times by Christians subsequently to eliminate criticisms. Porphyry argued that the Gospels did not relate the historical truths about Jesus; instead, they were fictional texts based on indirect testimonies and contained irrational claims and contradictions. In doing so, these pagan authors underscored the question of the reliability of the Gospels. In particular, the fact that Porphyry conducted proficient

Özet

Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'dan oluşan geleneksel İnciller, XVIII. yüzyıldan bu yana bilim dünyasında ve entelektüel çevrelerde belirli metotların yardımıyla ve eleştirel yaklaşımlarla incelenmektedir. Bu incelemenin temel bağlamı, İncil metinlerinin tarihsel açıdan hangi oranda güvenilir bilgiler içerdikleri konusudur. Ancak bu tartışma yeni değildir. Nitekim bu makalede, İnciller hakkında modern dönemde yapılan bazı tartışmaların Antikçağ'daki kökleri ana hatlarıyla ele alınmaktadır.

Antikçağ'da bazı pagan yazarlar Hıristiyanlık karşıtı metinler kaleme almışlardır. Celsus (II. yüzyıl) ile Porphyrios (y.233-y.305) bunlar arasında en iyi tanınanlardır. Celsus'un eleştirileri, 177-178 yıllarında kaleme aldığı *Logos Alēthēs* isimli eserde; Porphyrios'un eleştirileri ise *Katá Kristianón* adlı çalışmasında yer almaktadır. Bu eserlerin ikisi de bugün kayıptır. Ancak Hıristiyan yazar Origenes'in (y.184-y.253) *Contra Celsum* isimli apologia çalışması Celsus'un kayıp eserinden birçok alıntı içermektedir. Porphyrios'un kayıp çalışması ise Eusebius, Apollinarius, Augustinus ve belki Makarios gibi Hıristiyan yazarların eserlerinde belirli bir oranda korunarak günümüze kadar ulaştırılmıştır.

Celsus ve Porphyrios, o zamanlar yükselmekte olan Hıristiyanlığa karşı birçok açıdan eleştiriler getirmişlerdir. Onlar, genel olarak Hıristiyanlığın merkezi teolojik iddialarını isabetle teşhis etmişler; bu dinin problemlili veya çelişkili gibi görünen yönleri hakkında yetkin analizler yapmışlardır. Bu eleştirilerin yoğunlaştığı temel bağlamlardan biri, Hıristiyanların kutsal yazıları olmuştur. Özetle, Celsus, İncillerin çelişkili bilgiler içerdiklerini ve bu çelişkiler yüzünden gelen eleştirileri bertaraf etmek amacıyla Hıristiyanların İncilleri tahrif ettiklerini ileri sürmüştür. Porphyrios, İncillerin İsa hakkında tarihsel gerçekleri anlatmaktan ziyade dolaylı tanıklıklara dayanan kurgusal metinler olduklarını, mantık dışı iddialar içerdiklerini ve aralarında çelişkiler bulunduğunu düşünmüştür. Böylece, bu pagan yazarlar, İncillerin İsa konusunda güvenilir metinler olup olmadıkları sorusunu temel bir tartışma konusu

analysis and followed the literal and historical criticism is noteworthy.

Within the same process, Christian writers had many discussions about the Gospels as well. Some of these debates aimed to answer the criticism that came from the pagan world about the Gospels and to correct the problematic aspects of the Gospels. Another aim was to protect the minds and the faith of Christians from these criticisms. In this context, the ideas or some practices of Christian writers (such as Marcion, Tatian, Origen, and Augustine) can be seen as important examples.

Marcion of Sinope (c. 85-160) and Tatian the Syrian (c. 120-180) attracted attention with their suggestions about the Gospels in the 2nd century. Marcion argued that the Gospels were incompatible with the Jewish Scriptures and contained contradictions among themselves. Therefore, he rejected the Hebrew Scriptures as well as the God and prophets described in here. He also rejected all other Gospels by adopting one version of Luke's Gospel, or the version he composed as a basis for Luke subsequently. In this way, Marcion attempted to eliminate the incompatibility of the Gospels with the Hebrew Scriptures and to remove the discrepancies between the Gospels. As to Tatian, he composed a mixed form of the narratives in Matthew, Mark, Luke, and John in a single book, called *Dia Tassarōn* (Through Four). Tatian arranged here a single story from different parts of the Gospels. Thus, they wanted to eliminate the contradictions in the four Gospel texts by making it a single text. Although the attempts of Marcion and Tatian influenced the Christian world greatly at that time, both attempts failed over time. Nevertheless, it is noteworthy that *Dia Tassarōn* was regarded as a sacred book in the Syriac-speaking Christian world up until the 5th century.

Origen (c. 184-253) clearly stated that the first three Gospels did not agree with John's Gospel. He showed this through

olarak öne çıkarmışlardır. Özellikle Porphyrios'un yetkin analizlerde bulunması ve İncil eleştirisinde literal ve tarihsel kritik yöntemlerini izlemesi ise hakikaten dikkat çekicidir.

Aynı süreçte Hıristiyan yazarlar İnciller hakkında birçok tartışma yapmışlardır. Bu tartışmaların bazıları, İnciller hakkında pagan dünyadan gelen eleştirileri yanıtlama veya İncillerin problemleri gibi görünen yönlerini düzeltme amacı taşımaktadır. Bir diğer amaç, İnciller konulu eleştirilerin Hıristiyanların zihinlerinde "iman zafiyeti" yaratacak ölçüde büyük hasarlara yol açmasına engel olmaktır. Bu bağlamda, Markion, Tatianus, Origenes ve Augustinus gibi Hıristiyan yazarların düşünceleri ya da bazı uygulamaları örnek olarak gösterilebilir.

Sinoplu Markion (y.85-y.160) ve Suriyeli Tatianus (y.120-y.180), Hıristiyanlar arasında kutsal metin tartışmalarının yoğun şekilde yaşandığı II. yüzyılda, İnciller hakkındaki önerileri vesilesiyle dikkat çekmişlerdir. Markion, İncillerin hem Yahudi kutsal yazılarıyla uyumsuz olduklarını, hem de kendi aralarında çelişkiler barındırdıklarını düşünmüştür. Bu yüzden o, Yahudi kutsal yazılarını, burada tanımlanan Tanrı ve peygamber figürleriyle beraber toptan reddetmiştir. İnciller arasında ise ya Luka'nın bir varyantını ya da Luka'ya esas teşkil eden kendisince hazırlanmış bir İncil varyantını kabul ederek diğer İncillerin tümünü reddetmiştir. Markion, bu şekilde, İncillerin hem Tanah metinleriyle hem de kendi aralarındaki uyumsuzlukları ortadan kaldırma teşebbüsünde bulunmuş olmaktadır. Tatianus ise Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'da geçen rivayetlerin karma bir varyantını *Dia Tassarōn*, "dörtlü aracılığıyla" denilen tek bir kitap halinde bir araya getirmiştir. Tatianus, burada, İncillerin aynı zamanda eleştirilere de neden olan farklı kısımlarını, tek bir öykü oluşturacak şekilde düzenlemiştir. Dört İncil metninde göze çarpan çelişkiler, böylece tek bir metin halinde ortadan kaldırılmak istenmiştir. Markion'un ve Tatianus'un bu teşebbüsleri, o zamanlar Hıristiyan dünyada belirli oranda ses getirmiştir. Ama zamanla her iki girişim de başarısızlığa uğramıştır. Yine de *Dia Tassarōn*'un

some examples and pointed out that these contradictions were significant. Therefore, it is even possible for one to lose faith in the Gospels. According to Origen, the Gospels should not be read historically and literally, but rather allegorically. Origen clings to a hermeneutic tradition introduced by the Jewish philosopher Philo (d. 50) in Alexandria. This is an effort to explain the inconsistencies in the Gospel texts. In an allegorical reading, the source of the problem is not the contradiction in the texts, rather the inadequacy of the human mind that is unable to comprehend the secret meaning of the divine texts. That is, the problem is not the Christian texts, but the human mind that cannot comprehend the transcendent meanings behind the texts.

Augustine (c. 354-430), one of the leading thinkers in the history of Christianity, acknowledged the inconsistencies in the Gospel texts implicitly or in various ways. According to Augustine, the inconsistencies in the Gospels are superficial. If one sees contradictions in the Gospels, this indicates his lack of faith. When the Gospels are read with a faithful heart, all contradictions will disappear. Moreover, some differences that appear to be contradictory in the Gospels should be interpreted taking the method followed by the Gospel writers into consideration. According to Augustine, each of these writers was appointed divinely to highlight and depict another dimension of Christ; therefore, different Gospels reflect different characteristics.

Among many discussions about the Gospels, the most important one was the question of which of these texts should be considered as sacred and canons, and which ones should be left out of the tradition. However, the reliability of the traditional Gospels that were written in the years between 70-100, gained popularity among many in the 2nd century and considered the New Testament canon was also an important discussion. The

Süryanice konuşan Hıristiyan dünyada V. yüzyıla kadar “kutsal kitap” olarak değer görmüş olması kayda değerdir.

Origenes (184-253), ilk üç İncil ile Yuhanna'nın uyuşmadıklarını açıkça dile getirmiştir. O, bazı örnekler üzerinden bunu göstermiştir. Origenes, bu çelişkilerin çok büyük boyutta olduğu gerçeğine işaret etmiştir. Bu yüzden inancın sarsılması, İncillere duyulan güvenin yok olması bile mümkündür. Origenes'e göre, bu yüzden yapılması gereken şey, İncillerin tarihsel ve literal değil, fakat alegorik olarak okunmasıdır. Origenes, böylece, İskenderiye'de Yahudi filozof Philo'dan (y.M.Ö. 20-y.M.S. 50) beri bilinen bir hermenötik geleneğe tutunmaktadır. Bu, onun İncil metinlerindeki çelişkileri açıklamaya yönelik bir çabasıdır. Zira alegorik bir okumada problemin kaynağı çelişkili metinler olmaktan çıkmakta, fakat problem, çelişkili zannedilen metnin ya da metinde geçen rivayetin alegorik gizemini kavrayamayan insan zihninin yetersizliğine havale edilmektedir. Yani sorun metinde değil, metindeki aşkın ilahi anlamı kavrayamayan insan zihnindedir.

Hıristiyanlık tarihinin önde gelen düşünürlerinden Augustinus (354-430), İncil metinlerinde bazı çelişkiler bulunduğunu üstü kapalı şekilde ve daha farklı bir usulle ikrar etmiştir. Augustinus'a göre İncillerdeki çelişkiler “görünüş itibarıyla” öyledir. Çünkü İncillerde çelişki gören yaklaşımlar, iman eksikliğinden kaynaklanmaktadır. İnciller “imanlı” bir kalple okunduğunda bütün çelişkiler ortadan kalkmaktadır. Üstelik İncil metinlerinde çelişki gibi görünen bazı farklılıklar aslında İncil yazarlarınca izlenen metot ışığında yorumlanmalıdır. Bu yazarların her biri, Mesih'in başka bir boyutunu ön plana çıkarmak ve tasvir etmek üzere ilahi olarak görevlendirilmişlerdir. Farklı İnciller bu yüzden farklı karakterler yansıtmaktadır.

Antikçağ'da İncillere yönelik önemli bir tartışma, o zamanlar mevcut birçok anonim metin arasından hangilerinin “kutsal” ve “kanon” sayılacağı, hangilerinin ise gelenek dışında bırakılacaklarıdır. Ancak bu bağlamdaki tartışmaların bir başka önemli boyutu, 70-100 yılları arasındaki çeşitli tarihlerde kaleme alınan, II. yüzyılda diğer birçok metin arasından

works of pagan philosophers and some Christian thinkers illustrate this phenomenon.

sivriken ve IV. yüzyılda Yeni Ahit kanonuna giren geleneksel İncillerin “güvenilirliği” meselesi olmuştur. Hem pagan yazarların Hıristiyan karşıtı eleştirilerinden hem de Hıristiyan yazarların birtakım tasarruflarından ve görüşlerinden bu olgu anlaşılmalıdır.

Giriş*

Hıristiyanlık miladi takvime göre I. yüzyıl ortalarında Akdeniz Havzası'nda ortaya çıkmış¹ ve sonraki birkaç yüzyılda hızlı bir yükseliş göstererek IV. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olmuştur.² Hıristiyanlığın Antikçağ'daki bu yükselişi karşısında, geleneksel pagan dini mensuplarının bazı reaksiyonları olmuştur. Örneğin, II. yüzyıldan itibaren bazı pagan yazarlar Hıristiyanlığa karşı entelektüel düzeyde “reddiye” hüviyeti taşıyan bazı metinler kaleme almışlardır. Bu yazarlar, Hıristiyanlığın geleneksel paganizm karşısında “yeni icat” ve “ilkel” bir din olduğunu iddia ederek, Hıristiyanlığın temel prensiplerini eleştiri konusu yapmışlar; onun “tutarsız” ve “mantıksız” olduğu tezini kanıtlamak istemişlerdir.

Öte yandan, yükselmekte olan zinde bir dinin taraftarları olarak Hıristiyanlar da bu eleştiriler ve suçlamalar karşısında bazı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu kapsamda; Hıristiyanlığın Antikçağ'da ve Geç Antikçağ'da önde gelen bazı düşünürleri, hem paganların eleştirilerini yanıtlamak, hem de Hıristiyan zihinlerde oluşması muhtemel soru işaretlerini makul bir zeminde izaha kavuşturmak amacıyla, İnciller hakkında bazı açıklamalar yapmışlar ya da bunların çelişkili gibi görünen yönlerine dair çözüm önerilerinde bulunmuşlardır. Onların bu yöndeki faaliyetleri, Hıristiyanlığın bugünkü “ortodoksluk” anlayışının henüz oluşmadığı veya yeni yeni belirlenmeye çalışıldığı bir dönemde, Yeni Ahit kanonunun belirlenmesi açısından da önem taşımaktadır.

Bu tarihsel verilerden hareketle bu makalede, öncelikli olarak Celsus ve Porphyrios isimli filozoflar özelinde pagan yazarların Hıristiyan kutsal metinlerine yönelik eleştirileri incelenmektedir. Ardından, Markion, Tatianus, Origenes ve Augustinus adlı meşhur yazarlar bağlamında, söz konusu eleştirilerin Hıristiyan

* Bu makale, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'nun (TÜBİTAK) şahsıma tahsis ettiği 2219 Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Bursu kapsamında, Amerika Birleşik Devletleri'nin North Carolina Eyaleti'nde yer alan Duke Üniversitesi'nin Religious Studies Bölümü'nde sürdürmekte olduğum daha geniş çaplı projenin bir parçasını oluşturmaktadır. Destekleri ve yardımları nedeniyle bu kuruma ve değerli çalışanlarına teşekkür ederim.

¹ Hıristiyanlığın ortaya çıkışına ilişkin detaylar için bkz. Zafer Duygu, İsa, Paulus, İnciller: Hıristiyanlık Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı? (İstanbul: Düşün Yayınları, 2018).

² Hıristiyanlığın yükselişi sürecine ilişkin detaylar için bkz. Zafer Duygu, Hıristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları (İstanbul: Divan Yayınları, 2017).

dünyadaki yansımaları ya da karşılıkları araştırılmaktadır. Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'dan oluşan geleneksel İnciller, tarih boyunca tartışılmışlar ve modern dönemde de birçok araştırmaya konu olmuşlardır. Dolayısıyla makale, sonraki dönemlerde de sürecek bazı tartışmaların Antikçağ'daki köklerini ele almaktadır.

1) Pagan Yazarların İncil Eleştirisi

Antikçağ'da bazı pagan yazarlar Hıristiyanlık karşıtı metinler kaleme almışlardır. Onların bir kısmı ismen bilinmekte, bazıları ise yazdıklarından ve yazdıklarının sonraki dönemlerde yarattığı geniş çaplı etkiden tanınmaktadır. Bilim dünyasında bugün, Celsus ile Porphyrios, hiç şüphe yok ki bu çerçevede isimleri en fazla ön plana çıkan pagan filozoflardır. Özellikle Porphyrios, Hıristiyanlığa ilişkin iddialarıyla sonraki yüzyıllarda da hem pagan hem de Hıristiyan inanç havzalarında adı ve söylemleri yankılanan antik bir figürdür.

Celsus II. yüzyılda doğmuş, yani Hıristiyanlığın aslında oluşum evresi sayılabilecek bir dönemde yaşamıştır. O, Marcus Aurelius'un (161-180) veya Comodus'un (180-192) imparator olduğu bir süreçte; hatta daha belirgin bazı tahminlere göre 177-178 yılı dolaylarında, Λόγος Ἀληθῆς (Logos Alēthēs)³ isimli Yunanca bir eser kaleme almıştır. Celsus'un Hıristiyanlığa çeşitli eleştiriler getiren⁴ bu eseri, maalesef günümüzde kayıptır. Ancak Hıristiyanlığın Antikçağ'daki önemli yazarlarından Origenes (y.184-y.253), Celsus'un bu eserdeki iddialarını yanıtlamak ve çürütmek amacıyla Κατὰ Κέλσου (Lat. *Contra Celsum*)⁵ isimli bir apologia yazmıştır. Bu apologia, Celsus'un kayıp eserinden yapılan alıntıları da içermektedir. Bu yüzden Logos Alēthēs'in içeriği hakkındaki temel bilgi kaynağı *Contra Celsum*'dur. Nitekim *Contra Celsum*, tümüyle Yunanca muhafaza edilmek suretiyle bugün eldedir.⁶

Antikçağ'da Hıristiyanlık karşıtı pagan cephenin önde gelen bir temsilcisi olan Porphyrios (y.233-y.305) meşhur Mısırlı filozof Plotinus'un (y.205-y.269) öğrencisidir.⁷ Bununla birlikte, Porphyrios'un hayatı hakkında pek az şey bilinmektedir.⁸ Sur'da doğmuş, Atina ve Roma gibi kültür merkezlerinde

³ Gerçek Söz ya da Hakiki Kelam şeklinde Türkçeye çevrilebilir.

⁴ Edward J. Young, "Celsus and The Old Testament", *Westminster Theological Journal* 6/2 (1944): 166-197 (Makalenin giriş kısmı, Celsus'un kimliğine, ne zaman yaşayıp yazdığına ve Origenes'in reddiyesinin arka planına dair kimi önermelerde bulunmakta ya da bazı hususlarda bilgilendirme yapmaktadır).

⁵ *Celsus'a Karşı* şeklinde Türkçeye çevrilebilir.

⁶ Konuya dair birçok detay ve ayrıca bizzat metin için şu çalışmalara bkz. Origen, *Contra Celsum*, ed. & çev. Henry Chadwick (Cambridge: Cambridge University Press, 1980); R. Joseph Hoffmann (ed. & çev.), *Celsus, On the True Doctrine: A Discourse Against the Christians* (New York: Oxford University Press, 1987).

⁷ Plotinus'un yaşamı ve öğretisi için şu özete bkz. Derya Aybakan Sarıya, "Plotinus'un Hayatı, Kişiliği ve Felsefi Üslubu Üzerine Kısa Bir Deneme", *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2016): 143-156.

⁸ Yaşamına ve çalışmalarına dair bazı detaylar için bkz. Aaron P. Johnson, *Religion and Identity in Porphyry of Tyre: The Limits of Hellenism in Late Antiquity* (New York: Cambridge University Press, 2013), 15 vd.

bulunmuştur. Bilhassa Roma'da geçirdiği yıllar önemlidir; çünkü bu şehirde iken Plotinus'un öğrencisi olmuştur. Bir ara Sicilya'ya da gitmiş, sonrasında yeniden Roma'ya dönmüştür. Burada, bir süre önce ölen öğretmeni Plotinus'un öğretilerini neşretmeye başlamış; onun birçok çalışmasını da yayımlamıştır. Ayrıca kendisi de felsefe, retorik, gramer ve biyografi gibi alanlara yönelik seksen civarında kitap yazmıştır.⁹ Porphyrios'un önemli bir Yeni Platoncu filozof olduğu kabul edilmekte; bazı çalışmalarının Süryanice, Latince, Ermenice, Arapça gibi dillere tercüme edildiği söylenmektedir.¹⁰ Porphyrios, *Κατὰ Χριστιανῶν* (*Adversus Christianon*)¹¹ isimli on beş kitaplık bir eser de kaleme almıştır. Hıristiyanlığın temel bazı prensipleri bu eserde eleştirilmekte; mantıksız ya da tutarsız olduğu ileri sürülen noktaları deşifre edilmek istenmektedir. Fakat ne yazık ki Porphyrios'un bu eseri de kayıptır. Dolayısıyla hem çalışma hem de içeriği hakkında bilinenler, daha ziyade Eusebius, Apollinarius, Augustinus ve başka bazı Hıristiyan yazarların ona karşı cevap mahiyetinde, yani polemikçi bir usulle yazdıklarından mülhemdir.¹² Bu arada, aşağıda da değinileceği gibi Hıristiyan yazar Makarios Magnus'un IV. yüzyılda yazılan ve bugün elde bulunan bir çalışmasında Porphyrios'tan yapılmış çok sayıda alıntı olduğu ileri sürülmektedir. Ancak bu iddia henüz kesin şekilde kanıtlanmış değildir.¹³

Roma yönetimi, IV. yüzyıldan itibaren imparatorların Hıristiyanlaşmasıyla birlikte, mesela Constantinus'un (306-337) veya II. Theodosius'un (408-450) iktidarları vasıtasıyla, paganların Hıristiyanlığı eleştiren bu gibi çalışmalarını yasaklamış, hatta yaktırmıştır.¹⁴ İmparatorluk yönetiminin bu politikası, yukarıda bahsi geçen Hıristiyanlık karşıtı eserlerin günümüze kadar niçin ulaşamadıkları sorusunu önemli ölçüde yanıtlamaktadır. Ancak yine de Celsus'un ve özellikle Porphyrios'un bazı açılardan önem taşıyan yazarlar oldukları söylenebilir. Zira bu yazarlar, Hıristiyanlığı görece derin bir idrake eleştirmişlerdir. Onlar, Hıristiyanlığın merkezi teolojik iddialarını ve kabullerini isabetle teşhis etmişler; bu dinin problemleri veya çelişkili gibi görünen yönleri hakkında yetkin analizler yapmışlardır.¹⁵ Bu doğrultuda; eskiyi temsil eden "doğru" geleneklerin Hıristiyanlar tarafından yanlış yorumlandığı tezine zemin oluşturması bakımından, Hıristiyanlığın pagan karakterli antik dinlerle benzeştiği vurgulanmıştır. Ayrıca,

⁹ A. H. M. Jones & J. R. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, c. I: A.D. 260-395 (New York: Cambridge University Press, 1971), 716-717.

¹⁰ Jonathan Barnes (çev., sunum-yorumlar), *Porphyry, Introduction* (Oxford: Clarendon Press, 2003), Giriş Kısmı.

¹¹ Hıristiyanlara Karşı şeklinde Türkçeye çevrilebilir.

¹² Bu hususta şu çalışmaya bkz. Ariane Magny, *Porphyry in Fragments: Reception of an Anti-Christian Text in Late Antiquity* (Farnham-Burlington, Vt: Ashgate, 2014).

¹³ Diğer bazı detaylar için Robert M. Berchman, *Porphyry Against the Christians* (Leiden-Boston: Brill, 2005).

¹⁴ Bu husustan bahseden antik kaynakların listesi için bkz. Timothy D. Barnes, "Porphyry Against the Christians: Date and the Attribution of Fragments", *The Journal of Theological Studies* 24/2 (1 Ekim 1973): 424-442 (dipnot: 1).

¹⁵ James N. Carleton Paget, "The Jew of Celsus and *Adversus Judaeos* Literature", *Zeitschrift für Antikes Christentum / Journal of Ancient Christianity* 21/2 (2017): 204, 209-210.

geleneksel Hıristiyanlığın Tanrı anlayışı, Hıristiyan ilahiyatçıların İsa hakkındaki bazı iddiaları yahut Hıristiyan dogmasında geçen birtakım prensipler, sözü geçen pagan yazarlarca hedef alınmıştır. II. ve III. yüzyıllarda Hıristiyan dünyada birbirinden kopuk çok sayıda inanç akımının ortaya çıkması ve üstelik bu grupların birbirlerinden hiç hazzetmeyip kendileri dışındakileri “sapkın” olmakla suçlamaları bile pagan yazarlar tarafından delil olarak kullanılmıştır.¹⁶ Bütün bunların yanında pagan yazarlar Hıristiyanlığın kutsal yazılarıyla ilgili ciddi eleştiriler de yapmışlardır. Bu husustaki eleştiriler; pagan yazarların Hıristiyan metinlerine aşına olduklarını göstermektedir. Ancak bu aşamada, Hıristiyanlık dünyasında kutsal yazı kanonunun o tarihlerde henüz tam olarak tespit edilmemiş olduğu hatırlanmalıdır. Bu yüzden, bazı Hıristiyan gruplarca o tarihlerde kutsal metin olarak kabul edilen, fakat bir müddet sonra Yeni Ahit kanonu tespit edilirken bu kanonun dışında bırakılan *Barnabas'ın Mektubu* gibi bazı metinler de paganların eleştirilerinden nasiplerini almışlardır.

Celsus, tahminlere göre Hıristiyanların Akdeniz Havzası'nda iki yüz kadar cemaate ve yüz bin kişilik kitleye tekabül ettikleri bir dönemde yazmıştır. O, herhalde Kilise'nin gün geçtikçe yükselen gücüne karşı pagan karakterli bir reaksiyon olarak; ama belki biraz da kısa süre önce pagan inançları hedef alan Hıristiyan entelektüel Şehit Iustinus'a (İng. Justin Martyr, 100-165) cevap olabilecek mahiyette eserini kaleme almıştır.¹⁷ Celsus, burada, Hıristiyanların illegal bir yapılanma içinde oldukları, uygarlaşmamış bir inancı temsil ettikleri, hatta onların paganlarca bile eleştirilen sihir kabilinden sanatları kullandıkları gibi iddiaları gündeme taşımaktadır.¹⁸ O, Hıristiyan inancında Tanrı'nın ve İsa'nın yorumlanış biçimini eleştirmektedir. Celsus, bu doğrultuda; örneğin enkarnasyon nazariyesini ele almaktadır. Tanrı'nın ya da “Tanrı Oğlu”nun beşeri parametrelere, yani zamana ve mekâna tabi bir hale gelmesinin evrenin yapısını ve düzenini geri dönülemez surette bozacağını dile getirilmektedir.¹⁹ Celsus, bu yüzden İsa'nın bakireden doğduğu yönündeki söylemi, Meryem'in Romalı bir askerle zina suçu işlediği iddiasıyla izaha kalkışmaktadır.²⁰ Bu yönüyle bakıldığında; Celsus tarafından ileri sürülen bazı yargıların Yahudi kaynaklarının İsa'ya ve Meryem'e dair iddialarını çağrıştırdığı anlaşılmaktadır.²¹

¹⁶ Detaylar için bkz. David Laird Dungan, *A History of the Synoptic Problem: The Canon, the Text, the Composition, and the Interpretation of the Gospels* (New York: Doubleday, 1999), 60-64, 89-95.

¹⁷ Michael Bland Simmons, “The Hostile Environment”, *The Early Christian World*, I-II, ed. Philip F. Esler (New York: Routledge, 2004), 846.

¹⁸ Origen, *Contra Celsum*, 74, 80, 104 vd. Ayrıca bkz. Bernhard Pick, “The Attack of Celsus on Christianity”, *The Monist* 21/2 (1911): 223-266.

¹⁹ Robert Louis Wilken, *The Spirit of Early Christian Thought: Seeking the Face of God* (New Haven-London: Yale University Press, 2003), 9-10.

²⁰ Origen, *Contra Celsum*, 31-32. Ayrıca genel olarak bkz. David Neal Greenwood, “Celsus, Origen, and Julian on Christian Miracle-Claims”, *The Heythrop Journal* 57 (2016): 100-102.

²¹ Yahudi kaynaklarının İsa'ya dair iddiaları için bkz. Zafer Duygu, “Nasıralı İsa'nın Erken Dönem Yahudi Literatürüne Yansımaları”, *Mukaddime* 8/1 (2017): 155-172.

Celsus, hem Yahudilerin hem Hıristiyanların eski geleneklerle çatışma içinde olduklarını iddia etmektedir. Bu olgu, her iki dine taraftar olanların “isyancı” yapılarından kaynaklanmaktadır; bilindiği gibi, Yahudiler Mısır toplumuna, Hıristiyanlar ise Yahudilere karşı isyankâr olmuşlardır. Celsus’un nazarında gerçek öğretiyile bağlantılarını koparan Hıristiyanlar ve Yahudiler, hakikat bilgisinden yoksun kimselerdir. Bu nedenle; Hıristiyanlara ait metinlerin gerçek öğretileri içermesi beklenmemelidir.²² Nitekim Origenes, Celsus’un işte bu noktadan hareketle Hıristiyan inancına karşı Hıristiyan yazılarının güvenilirliği meselesi üzerinden eleştiriler getirdiğini söylemektedir. Ayrıca, Celsus’un bu sırada “tahrifat” konusunu gündeme getirdiği de anlaşılmaktadır. O halde, Hıristiyan kutsal yazıları hakkında konuşurken Celsus’un, İnciller arasındaki çelişkiler ve İncillerin değiştirilmesi şeklinde başlıca iki konu etrafında yoğunlaştığını söylemek mümkündür.

Celsus, İncillerin çelişkili metinler olduklarını düşünmekte; bunu kanıtlamak için birçok somut delile müracaat etmektedir. O, söz gelimi Matta ve Luka İncilleri’nin İsa’nın soy kütüğü hakkında tutarsız bilgiler içerdiklerini bilmektedir. Örneğin, Matta 3-17 pasajındaki gibi İsa’nın kimliğinin bazı İncil rivayetlerinde açıkça ifşa edildiğini, fakat Markos’ta olduğu gibi bazen saklanmak istendiğini söylemektedir.²³ Bu olgu; Celsus’un İncil metinlerini mukayeseli okuduğunu göstermektedir. Celsus’a göre Hıristiyanların kutsal metinleri, değiştirilmeleri bakımından da sorunludur: “Hıristiyanlar, ellerindeki bu İncil metinlerinde üç, dört veya birçok defa değişiklik yapmışlardır”.²⁴ Böylece Celsus, Hıristiyan dünyayı “kutsal” olduğunu söyledikleri metinleri tahrif etmekle suçlamaktadır. Celsus’a göre bunun sebebinin yine İncil metinlerinde aramak gerekmektedir. Zira o zamanlar İncillerin çelişkili bilgiler içerdikleri yönünde birçok eleştiri kol gezmektedir. Hıristiyanlar ise bu eleştirileri mümkün merteye azaltmak amacıyla eleştirilere konu olan çelişkileri törpülemek istemişler, bu yüzden de İncillerde kendi düşünceleriyle uyumlu değişiklikler yapmışlardır.²⁵

Yukarıda anlatılanlar ışığında, Celsus II. yüzyılın son çeyreğinde; sonradan kutsal Yeni Ahit kanonuna girecek olan İncillerin (i) çelişkili bilgiler içerdiklerini ve (ii) bu çelişkilerden kaynaklanan eleştirileri bertaraf etmeyi amaçlayan Hıristiyanların İncilleri tahrif ettiklerini ileri sürmüş olmaktadır.

Porphyrios tarafından kaleme alınan *Katà Χριστιανῶν* adlı eserde Hıristiyan kutsal yazılarının ayrı bir bölüm halinde eleştirildiği tahmin edilmektedir. Ama onun bu eleştirileri hakkında aslında pek az şey bilinmektedir. Çünkü pagan yazarların

²² Detaylar için bkz. Jussi Junni, “Celsus’ Arguments Against the Truth of the Bible”, *Studia Patristica*, c. 55, *Papers presented at the Sixteenth International Conference on Patristic Studies held in Oxford 2011*, ed. Markus Vinzent, Volume 13: *The First Two Centuries Apocrypha Tertullian and Rhetoric From Tertullian to Tyconius* (Leuven-Paris-Walpole, MA: Peeters, 2013), 175-184.

²³ William R. S Lamb (ed. & çev.), *The Catena in Marcum: A Byzantine Anthology of Early Commentary on Mark* (Leiden: Brill, 2012), 143.

²⁴ Origen, *Contra Celsum*, 90.

²⁵ Origen, *Contra Celsum*, 90; PHEME PERKINS, *Introduction to the Synoptic Problem* (Grand Rapids, Michigan: Wm. B. Eerdmans, 2007), 27.

Yeni Ahit'e ilişkin eleştirilerinden bahseden antik Hıristiyan yazarlar, Porphyrios'u ismen nadiren zikretmişlerdir. Alman araştırmacı A. von Harnack'tan (ö.1930) bu yana, Makarios Magnes'in Apocritus isimli eserinde Porphyrios'tan geniş çaplı alıntılar yaptığı ve onun eleştirilerini yanıtlama çabası gösterdiği ileri sürülmektedir. Fakat Makarios Magnes, Porphyrios'tan bahsetmediği için durumun böyle olup olmadığı bugüne kadar kanıtlanmış değildir.²⁶

Anlaşıldığı kadarıyla Porphyrios'un Hıristiyan metinlerine yönelik temel eleştirisi; İncil metnindeki Mesih tasvirinin gerçekte uyumsuz olduğu ve tarihsel İsa'yla örtüşmeyen bu tasvirin havariler tarafından sonradan uydurulduğudur.²⁷

Porphyrios, bir taraftan İncil yazarlarının güvenilir ve yetkin şahsiyetler olup olmadıkları sorusunu, diğer taraftan ise İncillerin çelişkilerini ve uyumsuzluklarını gündeme taşımaktadır.²⁸ Porphyrios'a göre İncil yazarları İsa'nın yaşamına bizzat tanık olmamışlardır. Dolayısıyla onlar, İsa'nın yaşamını ve öğretilerini ancak dolaylı yoldan bilen kimselerdir. İncil metinleri işte bu yüzden "kurgusal" sayılmalıdır. Porphyrios, iddiasını desteklemek için İncil yazarlarının maddi hatalarını öne çıkarmaktadır. Örneğin Markos İncili yazarının Malaki Kitabı'ndan alıntı yapıp bunu Yeşaya'ya atfetmesini (1:2) veya Matta yazarının Yeşaya'ya atıf yaptığını söylerken aslında Mezmurlar 77'den alıntı yapmasını kanıt göstermektedir. Ayrıca İncil yazarları Yahudi kutsal yazılarını da bilmemektedirler ve hatta "yalancı"dırlar.²⁹

İkinci olarak, Porphyrios, İncillerin anlatımlarında çok sayıda çelişki ve tutarsızlık bulunduğunu iddia etmektedir. Örneğin, İsa'nın tutuklanmasından sonraki gelişmeleri içeren İncil rivayetlerini birbirleriyle mukayese etmekte ve bir İncil yazarınca nakledilen rivayetlerin bir diğerince verilen rivayetlerle uyumsuz olduğunu göstermektedir. Matta ve Luka İncilleri arasında İsa'nın soy kütüğüne ve çocukluğuna ilişkin verilen rivayetler veya Markos ve Yuhanna İncilleri'nin İsa'nın ölümünü farklı saatlere atfetmiş olmaları, Porphyrios tarafından İnciller arasındaki çelişkilere örnek gösterilmektedir. Porphyrios, İsa'ya ihanet eden havari olarak gösterilen Yahuda İskaryot'un ölümü hakkında Matta İncili'nde ve Elçilerin İşleri Kitabı'nda çelişkili bilgiler nakledildiğini bile bilmektedir. Porphyrios, bahis konusu

²⁶ Konuya dair tartışmalar için bkz. Michael Bland Simmons, *Universal Salvation in Late Antiquity: Porphyry of Tyre and the Pagan-Christian Debate* (New York: Oxford University Press, 2015), 83-84; Irini-Fotini Viltanioti, "Cult Statues in Porphyry of Tyre and Macarius Magnes: Porph. Chr. fr. 76 and fr. 77 (von Harnack)", *Journal of Late Antiquity* 10/1 (2017): 187-220; Jeremy M. Schott, *Christianity, Empire, and the Making of Religion in Late Antiquity* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008), 178 vd.

²⁷ Robert Louis Wilken, *The Christians as the Romans Saw Them* (New Haven-Londra: Yale University Press), 144.

²⁸ Porphyrios, Yahudi kutsal yazılarına da eleştiriler getirmektedir. Kronoloji bağlamı onun bu eleştirileri arasında önceliklidir. Bu hususta bkz. W. Den Boer, "A Pagan Historian and His Enemies: Porphyry against the Christians", *Classical Philology* 69/3 (Haziran 1974): 198-208 (özellikle 199-201).

²⁹ Schott, *Christianity, Empire, and the Making of Religion*, 68; Wilken, *The Christians as the Romans Saw Them*, 146.

ettiği bütün bu kanıtlardan hareketle İncil yazarlarının en temel tarihsel sorulara bile yanıt veremedikleri sonucuna ulaşmaktadır.³⁰

Porphyrios'a göre, İncillerde geçen bazı rivayetler mantık dışıdır. Porphyrios, İsa'nın dirilişi rivayetlerini bu kapsamda ele almaktadır. Ona göre; ölümden dirildiği iddia edilen İsa, bu diriliş hakkında çok daha kuvvetli şekilde tanıklık edebilecek olan Romalı *praefectus* Pontius Pilatus'a, kraliyet ailesi Herodesler'e, Yahudi Başkahin'e (Yüksek Rahip Kaifas), çok sayıda insana ya da Romalıların önde gelen birtakım resmi görevlilerine görünmeliydi. Durum böyleyken, İsa dirildikten sonra niçin bunca insana değil de yalnızca Mecdelli Meryem'e görünmüştür? Porphyrios, İsa'ya atfedilen birtakım söz ve eylemlerden, İsa'nın başhavarisi Petrus ile Kilise'nin biricik havarisi Pavlus arasındaki anlaşmazlıklara kadar, başka birçok konuda da Hıristiyanlığa eleştiriler getirmektedir.³¹ İsa'nın aslında Yeni Ahit'te ileri sürüldüğü gibi ilahi bir varlık olmayıp, daha ziyade bilge bir insan sayılması gerektiği; onun tıpkı diğer bilgiler gibi insanlara bir tek yüce Tanrı'ya tapma öğüdü verdiği, hâlbuki İsa'nın aslında bizzat havariler tarafından tapılacak bir varlığa dönüştürüldüğü iddialarını dile getirmektedir.³²

Sonuç olarak Hıristiyan kutsal yazıları özelinde bakıldığında; Porphyrios'a göre, (i) Hıristiyanların kutsal yazıları (İnciller) İsa hakkındaki tarihsel gerçekleri anlatan kitaplar olmayıp (dolaylı tanıklıklara dayanan) kurgusal metinlerdir ve (ii) mantık dışı birçok iddia içeren bu metinler arasında çok sayıda çelişki bulunmaktadır.

Böylece Antikçağ'da pagan yazarların Hıristiyanlığa yönelik eleştirilerinde, İncillerin İsa konusunda güvenilir metinler olup olmadığı sorusunun temel bir problem ve tartışma konusu olarak ön plana çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Bu soruyu tartışmaya açan pagan yazarların, özellikle de Celsus'tan daha derin bir yetkinliğe sahip olduğu anlaşılan Porphyrios'un, literal ve tarihsel kritik yöntemlerini izlemiş olması hakikaten dikkat çekici bir husustur.

2) Hıristiyan Yazarların İncillere Dair Tartışmaları

II. yüzyıldan itibaren Hıristiyanların ellerinde bulunan onlarca İncil'den hangisinin ya da hangilerinin daha otantik olduğu, hangi İncillerin "doğru" bilgileri içerdiği, bir sonraki aşamada ise bunlardan hangisinin ya da hangilerinin "kutsal yazı" olarak kabul edileceği tartışılmıştır. Bununla beraber bugünkü geleneksel İncillerin de (Matta, Markos, Luka, Yuhanna) II. yüzyılın ikinci yarısından itibaren emsalleri arasından sivrilmeye başladıkları gözlenmektedir. Bazı Hıristiyan yazarlar, işte bu sırada söz konusu İnciller arasında ilk bakışta göze çarpan çelişkileri ortadan

³⁰ Lamb, *The Catena in Marcum*, 144; Wilken, *The Christians as the Romans Saw Them*, 144.

³¹ R. Joseph Hoffmann (ed. & çev.), *Porphyry's Against the Christians: The Literary Remains* (New York: Prometheus Books, 1994), 29-93 (ve özellikle 32-36); Porphyrios'un bu bağlamdaki eleştirileri sonradan Roma İmparatoru Iulianus tarafından Hıristiyanlara karşı kaleme alınan *Contra Galilaeos* isimli eserde de etkisini hissettirmektedir. Bu hususta bkz. John Granger Cook, "Julian and Porphyry on the Resurrection of Jesus in the Gospels", *The International Journal of the Platonic Tradition* 10/2 (2016): 193-207.

³² Wilken, *The Christians as the Romans Saw Them*, 144-146.

kaldırarak açıklamalar bulmaya çalışmışlardır. Mesela Markion ve Tatianus, bugün alana dair yapılan neredeyse tüm çalışmalarda zikredilen Hıristiyan yazarlardır. Bunun temel sebebi şudur: Geleneksel kilise tarafından zamanla “sapkın” ilan edilen bu yazarlar, Hıristiyanlığın (o tarihlerde henüz oluşmamış durumdaki) kutsal yazı standardı hakkında kendilerine has birtakım önerilerde bulunmuşlardır. Onların ardından önde gelen Hıristiyan yazarlardan Origenes ile Augustinus’un yorumları önem taşımaktadır.

Markion (y.85-y.160), Hıristiyan kaynaklarında ismi çok zikredilen Sinoplu bir Hıristiyan ilahiyatçıdır. Markion, kendi dönemindeki İncillerin bir taraftan Yahudi kutsal yazılarıyla uyumsuzluk içinde oldukları, diğer taraftan ise kendi aralarında çelişkiler barındırdıkları düşüncesinde olmuştur. Markion’a göre, Mesih tarafından getirilen Yeni ile Yahudilerin hâlâ savunmakta oldukları Eski arasında; daha doğrusu (Pavlus tarafından yeniden yorumlanmış haliyle) İsa ile Musa’nın öğretileri arasında uzlaştırılması mümkün olmayan çelişkiler bulunmaktadır. Bu çelişkiler, temelde Hıristiyanların Eski Ahit dedikleri (Tanah) kitapta bulunan Yahudi inancının ve öğretilerinin, aslında Markion’a göre bu inançtan ve öğretilerden tamamen bağımsız olması gereken Hıristiyanlık dogmasına da sirayet etmesinden kaynaklanmakta; Hıristiyan metinlerinde de fazlasıyla yer etmesinden ileri gelmektedir. O, İncillerin Tanah metinleriyle uyumsuzluğunu, bir bütün halinde Tanah’ı ve hatta burada tanımlanan Tanrı’yı bile tamamıyla reddederek çözmektedir. Dört İncil arasındaki çelişkiler meselesine gelince; Markion burada da Luka İncili’nin bir varyantını benimsemekte; diğer üç İncili ise tümüyle reddetmektedir. Çünkü Markion; Matta, Markos ve Yuhanna diye isimlendirilen İncillerde, Hıristiyan inancıyla bağdaştırılamaz baskın bir Yahudi karakter bulunduğuna inanmaktadır. Ona göre, İsa’nın esas takipçisi addettiği Pavlus’a ait teoloji Luka İncili tarafından daha doğru şekilde nakledilmiştir. Muhtemelen bunun iki sebebi vardır: (i) Pavlus bir zamanlar (dört değil, mektuplarında da söylediği gibi) bir tane İncil olduğuna inanmıştır ve ayrıca (ii) Luka, Pavlus’un hekimi ve yakın arkadaşıdır. Markion, bu bağlamda, Luka İncili’nin kendisince hazırlanan bir varyantını (veya Luka İncili’ne esas oluşturan kendisince bir İncil metnini), Pavlus’a ait (ya da atfedilen kimi) mektupları ve Elçilerin İşleri Kitabı’nı ihtiva eden; Yahudi karakterinden veya etkisinden mümkün olduğunca arındırılmış, kendisine has bir Yeni Ahit kanonu neşretmiştir.³³

Markion’un söz konusu bu teşebbüsü o zamanlar belirli ölçüde ses getirmiş ve geniş bir coğrafi sahada Markion’u takip eden kimi Hıristiyan çevrelerde kabul görmüştür. Ancak ilerleyen dönemde Markion’un gözden düşmesiyle beraber bu girişim de başarısızlığa uğramıştır.³⁴ Yine de açıkça görüldüğü üzere; Markion, II.

³³ Konuya dair detaylar ve bazı antik kaynaklar için bkz. Andrew Gregory, *The Reception of Luke and Acts in the Period Before Irenaeus* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2003): 173-210.

³⁴ Markion’un yaşamı veya teolojik öğretisi konusunda Türkçe olarak daha fazla bilgi için bkz. Şinasi Gündüz, “Sinoplu Marcion’un Gnostik Teolojisi”, *Hoşgörü ve İnanç Turizminde Göller Bölgesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Isparta 2001), 131-147; Nihat Durak, “Sinoplu Bir Gnostik: Marcion”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2013): 1-18. Ayrıca bkz. Bülent Şenay, *İlk Rafizi Hıristiyan Kilisesi: Markunilik* (Bursa: Verka, 2003).

yüzyılda, hem İncillerle Yahudi kutsal yazıları arasındaki uyumsuzluğu, hem de İncillerin kendi aralarındaki çelişkileri bütünüyle ortadan kaldıracabilecek türden bir öneride bulunmuş olmaktadır. Ama diğer bir taraftan onun bu çelişkileri bu şekilde itiraf etmiş olduğuna da şüphe yoktur.

Tatianus (y.120-y.180) isimli Suriyeli bir Hıristiyan entelektüel de aşağı-yukarı aynı dönemlerde İncillere dair benzer sorunlara çözüm arayışına girmiş; ama bu sırada Markion'dan farklı bir yol tutmuştur. Tatianus, geleneksel İncillerde, yani Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'da geçen rivayetlerin karma bir varyantını tek bir kitap halinde bir araya getirerek hazırlamıştır. Onun bu meşhur çalışmasına *Diatessaron* (διὰ τεσσάρων, *dia tessarōn*, “dörtlü aracılığıyla”) denilmektedir.³⁵

Tatianus, bu çalışmasında, İncillerin (aynı zamanda olumsuz eleştirilere de yol açan) farklı kısımlarını tek bir öykü oluşturacak şekilde düzenlemiştir. Tatianus, İsa'nın dünyevi misyonu hakkında verilen bilgiler yönünden Matta İncili'nin iskeletini esas almıştır. İsa'nın son haftasına ilişkin anlatımı, Yuhanna'nın verdiği rivayetlere dayanmaktadır. Ancak bu sırada, uygun gördüğü yerlere Markos ve Luka'dan da destekleyici mahiyette bilgiler almıştır.³⁶ Tatianus, böylece İnciller arasında dikkat çeken çelişkileri ya da farklılıkları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Onun bu girişimi Roma İmparatorluğu'nun Doğu eyaletlerinde geniş çaplı kabul görmüştür. Çünkü Tatianus'un düzenlemesi Süryanice konuşan Hıristiyan dünyada V. yüzyıla kadar kutsal metin olarak değer görmüş ve kullanılmıştır. Bununla birlikte, tıpkı Markion gibi Tatianus da “sapkın” ilan edilmiştir. *Diatessaron*'un o zamanlar Doğu'da mevcut çok sayıda kopyası da zamanla yakılarak ortadan kaldırılmıştır. Kyrros piskoposu Theodoretos'un buradaki payı kayda değerdir. 423-457 yılları arasında bu şehirde piskoposluk yapan Theodoretos, göreve başladığı sırada kendi yönetim alanındaki kiliselerde *Diatessaron*'un iki yüzden fazla nüshasını bizzat gördüğünü ve ardından da bunların tamamını toplatıp yasakladığını belirtmektedir. Ayrıca Urfa piskoposu Rabbulo'nun da (411-435) kendi yönetim bölgesinde aynı şeyi yaptığı bilinmektedir.³⁷

Markion'un ya da Tatianus'un Hıristiyan kutsal yazılarına yönelik teşebbüsleri, bugün belki birçok okuyucu tarafından sıra dışı girişimler olarak nitelendirilebilir. Hâlbuki bu nitelendirme o günkü koşullar bağlamında doğru değildir; çünkü Hıristiyanların yalnızca dört İncil kullanması gerektiği görüşü de yine aynı dönemlerde öne sürülmüştür. Ne var ki, Hıristiyanlık dünyasında zamanla bu son görüş veya öneri kabul edilmiştir. Bu yüzden de o tarihlerden bu yana dört İncil kullanılmaktadır. Markion'un ya da Tatianus'un önerileri de dâhil olmak üzere diğerleri ise reddedilerek gelenek dışında bırakılmıştır. Burada II. yüzyılın ikinci yarısında Kilise'nin henüz şimdi olduğu gibi bir Yeni Ahit kanonuna sahip

³⁵ Detaylı bilgi için bkz. Emily J. Hunt, *Christianity in the Second Century: The Case of Tatian* (Londra-New York: Routledge, 2003), 16.

³⁶ Daha detaylı bilgi için bkz. Craig L. Bloomberg, *The Historical Reliability of the Gospels* (Illinois: Inter-Varsity Press, 1987), 2-5.

³⁷ Michael F. Bird, *The Gospel of the Lord: How the Early Church Wrote the Story of Jesus* (Grand Rapids, Michigan: W.B. Eerdmans, 2014), 306.

bulunmadığı ve İncillerin de henüz “kutsal” metin olarak tanımlanmadığı göz önünde tutulmalıdır.³⁸ Bu takdirde ne Markion’un ne Tatianus’un teşebbüsleri sıra dışıdır.

Markion veya Tatianus, Hıristiyanlık dünyasında İnciller hakkındaki sorunlara çözüm arayışı gösteren istisnai yazarlar da değillerdir. Bu kapsamda; ismi daha önce de zikredilen Origenes, İncillere ilişkin soru(n)ları mantıksal ve sistematik bir usulle yanıtlama veya çözümlene çabası gösteren ilk Hıristiyan düşünür kabul edilmektedir. Origenes’in bu bağlamdaki en önemli yazıları; onun Matta ve Yuhanna İncil metinlerine yaptığı meşhur tefsirlerde yer almaktadır. Origenes, İsa’nın yaşamı ve öğretileri konusunda hangi İncillerin otantik bilgiler içerdiği, otantik bilgiler içeren İncilin hangi metnin/nüshasının kullanılması gerektiği, otantik İncillerin ne zaman derlendikleri, bu İnciller arasında ne gibi bağlantılar ya da ilişkiler kurulabileceği ve bunların nasıl yorumlanacağı gibi mühim soruları tartışmaktadır. Gerçi Origenes, III. yüzyılda, o zamanlar ortalıkta dolaşan birçok İncil arasında sivrilmiş durumdaki dört İncilin (Matta, Markos, Luka, Yuhanna) tartışmasız olduklarına inanmak istemektedir. Ancak buna karşın o, dört İncilin o zamanlar mevcut farklı nüshaları arasında birçok tutarsızlık bulunduğunu da itiraf etmektedir. Dahası, Origenes, İncil metinlerinin değiştirildiğini söylemektedir. Üstelik Origenes’e göre İnciller arasında yapısal açıdan müstensih hatası kavramıyla açıklanamayacak ölçüde büyük çelişkiler de bulunmaktadır.³⁹

Yukarıda sayılan türden tespitlerin Hıristiyan bir ilahiyatçı için ne denli sıkıntı verici olduğu tahmin edilebilir. Origenes, bu sıkıntıyı, İncil yazarları tarafından bazen literal ve tarihsel bir anlatım yolu izlendiği, kimi zaman ise sembolik ve manevi bir anlatım yolu takip edildiği söylemiyle; yani bu ikincisi özelinde bir bakıma varsayımsal bir izahla aşmak istemektedir.⁴⁰ Origenes’in kutsal metinlere ilişkin bu alegorik okuma biçimi, bir yönüyle onun da mensubu olduğu İskenderiye İlahiyat Okulu’nun kutsal metinlere yönelik okuma usulünü temsil etmekte ve hatta onu zirve noktasına çıkarmaktadır.⁴¹ Ama bu okuma biçimi hiç değilse bir yönüyle yukarıda adı geçen pagan yazar Celsus’un eleştirilerine yanıt mahiyeti de

³⁸ Bugünkü geleneksel İnciller, yazarları tarafından “kutsal” metin olarak kaleme alınmamıştır. Nitekim bu İnciller, ilk defa olarak tarih sahnesine çıktıkları sırada Hıristiyanlar tarafından da “kutsal” metin olarak görülmemiştir. Bu İnciller, II. yüzyılın ikinci yarısından itibaren diğer birçok İncil arasından sivrilmeye ve yine aynı tarihlerden itibaren “kutsal” metin mertebesine yükseltilmeye başlanmıştır. Konuya dair bazı detaylar için bkz. Duygu, İsa, Paulus, İnciller, 575-628.

³⁹ Dungan, *A History of the Synoptic Problem*, 66-77.

⁴⁰ Origenes’in bu ikinci yaklaşımını “alegorik yöntem” ifadesiyle tanımlamak mümkündür. Buna dair detaylar ve bazı örnekler için bkz. Muhammet Tarakçı, “Origen ve Alegorik Kitab-ı Mukaddes Yorumu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2010): 183-213.

⁴¹ Fatma Berna Yıldırım, “Yorum Tarihinden Öğretici Bir Hata: Kitab-ı Mukaddes Yorumculuğunda ‘Tanrı’nın İsmi’ Meselesi”, *Monograf: Edebiyat Eleştirisi Dergisi* 10 (2018): 166-199 (özellikle 173-176).

taşımaktadır.⁴² Çünkü Celsus, Hıristiyan kutsal yazılarını hedef alan eleştirilerinde, Kitab-ı Mukaddes metnlerinin literal anlamı dışında başka bir alegorik anlam içermediklerini de öne sürmüştü.⁴³ Bu bağlamda, Origenes, kutsal yazıların literal şekilde okunup yorumlanmasının ardından çelişkili sonuçlara ulaşılması halinde ya da bu okumadan herhangi bir anlam çıkarılamaması durumunda ortaya çıkacak muammayı, ilahi mesajın doğasına atfetmeyi doğru bir yaklaşım olarak görmektedir. Zira bu takdirde literal anlamın altında yatan daha derin manevi bağlama yönelmek gerektiğine inanmaktadır.⁴⁴ Açıkça görüldüğü gibi, Origenes'in alegorik okuma biçimi İncil metnlerinde mevcut (ve Origenes tarafından da itiraf edilen) çelişkileri bir şekilde ortadan kaldırmış olmaktadır. Çünkü böylece çelişki yansıtan metinler problemin kaynağı olmaktan kurtarılmakta, fakat çelişkili (gibi görünen) metnin yahut metinde geçen rivayetin alegorik gizemini çözemeyen insan zihninin yetersizliğine havale edilmektedir.

Söz konusu meseleler, bir sonraki aşamada bütün Hıristiyanlık tarihinin en önemli ve etkili düşünürlerinden Augustinus'un da (354-430) epey mesaisini almıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Augustinus burada iki amaç gütmüştür. Birincisi; inançlı bir Hıristiyan olarak kendi dindaşlarının İncillerde birçok tutarsızlık ya da çelişki olduğu düşüncesiyle/yanılgısıyla kafa karışıklığı ve iman zafiyeti göstermelerini önlemek istemiştir. İkincisi; pagan dünyadan İncillere ve İncillerin yazarlarına yönelik gelen eleştirileri, konuyu farklı açılardan kendisince makul birtakım açıklamalara bağlamak suretiyle, yanıtlamayı hedeflemiştir. Augustinus işte bu doğrultuda 400 yılı civarında *apologia* niteliği ağır basan *De Consensu Evangelistarum*⁴⁵ isimli önemli bir çalışma kaleme almıştır.⁴⁶ Bu çalışma, İncil metnlerini Tatianus'un yaptığı gibi tek bir öykü harmonisi şeklinde düzenlemekten ziyade, daha farklı bazı yöntemleri ya da açıklamaları ön plana çıkarmayı amaçlamaktadır.

Öncelikli olarak; Augustinus'a göre, aslında sorunlu olan İnciller değil, ama İncillerin sorunlu oldukları iddiasıdır. Augustinus, bu düşüncesini desteklemek amacıyla İncillere veya İncil yazarlarına yönelik eleştirilerin pagan dünyadan gelmesine özellikle dikkat çekmektedir. Zira paganlar, İncil metnlerini, bu metinlerin ihtiva ettiği hakikate iman etmeksizin okuyan kimselerdir. Bu nedenle onların İncillere yönelik çelişki iddiaları gerçekte inanç eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Hâlbuki İnciller, Augustinus'a göre yalnızca görünüş itibarıyla

⁴² M. F. Wiles, "Origen as Biblical Scholar", *The Cambridge History of the Bible: From the Beginnings to Jerome*, c. 1, ed. P. R. Ackroyd & C. F. Evans (New York: Cambridge University Press, 1970), 472.

⁴³ Peter W. Martens, *Origen and Scripture: The Contours of the Exegetical Life* (New York: Oxford University Press, 2012), 81-82.

⁴⁴ Bart D. Ehrman & Gordon D. Fee & Michael W. Holmes, *The Text of the Fourth Gospel in the Writings of Origen*, *Society in Biblical Literature: The New Testament in the Greek Fathers*, ed. Bruce M. Metzger, No: 3, C. 1 (Atlanta: Georgia Scholar Press, 1992) 7.

⁴⁵ İncillerin Harmonisi ya da Evanjelistlerin Uyumunu şeklinde Türkçeye çevrilebilir.

⁴⁶ Augustine, "St. Augustine: Sermon on the Mount; Harmony of the Gospels; Homilies on the Gospels", *Nicene and Post Nicene Fathers*, 1. Seri, c. 6, ed. P. Schaff (Michigan, Grand Rapids: W.R. Eedrmans, 1952), 153-524.

çelişkilidir. Yoksa Kutsal Ruh'un esinlemesiyle kaleme alınan metinler oldukları için, burada anlatılanlar arasında çelişki bulunduğu düşünülmemelidir.⁴⁷

Augustinus'a göre, İncillerin ihtiva ettiği farklılıklar ya da varyasyonlar vahyin ilahi armağanıdır. Bu doğrultuda, İncillerin yazarları kendi amaçları için gerekli olan bilgileri tekrar tekrar vermişler, gereksinim duymadıklarını ise dışarıda bırakmışlardır. Buradan bakıldığında; Augustinus'a göre aslında İncillerde uyuşturulması gereken bir şey yoktur. Çünkü farklı bağlamlarda da olsa anlatılanların tümü gereklidir. Örneğin, İncillerin İsa'nın soy kütüğünü çelişkili şekilde vermiş olmaları aslında bir çelişki değildir. İncil metinleri İsa'nın soy kütüğünü yalnızca bir türlü anlatmış olsalardı, anlatım itibariyle basit bir yol izlemiş olurlardı. Augustinus'a göre farklı teolojileri benimsemiş farklı cemaatler bulunmaktadır, bu yüzden de İncil metinlerinde birçok varyant bulunması doğal karşılanmalıdır.⁴⁸

Augustinus, *De Consensu Evangelistarum* adlı eserinin birinci kitabında; İncillerin dinsel anlamda otorite olduklarının savunmasını yaparken, her bir İncil yazarının kendi metninde farklı vurgulara yöneldiklerini öne sürmektedir. Örneğin, Matta ve Markos İncilleri İsa'nın krallığı vurgusunu ön plana çıkarırken, Luka İncili, İsa'nın rahiplik özelliğini vurgulamaktadır. Yuhanna ise İsa'nın "tanrısal" yönünün altını çizen İncil'dir. Bazı pagan yazarların, mesela pagan İmparator Iulianus'un Mesih'e tanrı gibi tapılması öğretisini yalnızca Yuhanna İncili'nin içerdiği yönündeki eleştirisi, Augustinus tarafından işte bu şekilde yanıtlanmış olmaktadır. Zira Augustinus'a göre, Iulianus'un Yuhanna İncili'ne ilişkin bu eleştirisi haklı bile olsa, bu olguyu Yuhanna'nın öteki İncillerle çelişkili olduğu sonucuna değil, fakat Tanrı'nın Yuhanna İncili yazarına Mesih'in "tanrısal" boyutuna dair daha derin bir idrak ve iç bakış vermiş olmasına yormak gerekmektedir. Kısaca; Augustinus'a göre, her İncil yazarı Mesih'in farklı bir yönünü ön plana çıkarmakta, bunu da ilahi bir yönlendirmeye yapmaktadır.⁴⁹

Ancak böyle bir yaklaşım herhalde problemi tüm yönleriyle çözmemektedir. Çünkü ilahi esin yoluyla kaleme alındıkları ileri sürülen İnciller, hakikaten çok bariz başka bazı maddi hatalar da içermektedir. Bu kapsamda; Augustinus'un da dikkatini çeken ilginç bir örnek üzerinde durmak bu konuda yeterince fikir verecektir. Matta İncili 27:9'da, bu İncilin bilinmeyen yazarı tarafından Zekeriya Kitabı'nda geçen bir pasaja atıf yapılır. Hâlbuki bu yazar, bu sırada Yeremya Kitabı'na atıf yaptığını söylemektedir. Augustinus, Matta 27:9'da ortaya çıkan bu sıkıntılı duruma ne türlü bir izah getirilmesi gerektiği meselesine hayli zihin yormuştur. O, öncelikle Yeremya

⁴⁷ Francis Watson, *Gospel Writing: A Canonical Perspective* (Michigan, Grand Rapids: W.B. Eerdmans, 2013), 29-43; Magny, *Porphyry in Fragments*, 122-124.

⁴⁸ Nicholas Adams, "A Disharmony of the Gospel", *The Vocation of Theology Today: A Festschrift For David Ford*, ed. T. Gieggs & R. Muers & S. Zahl (Eugene, Oregon: Cascade, 2013), 96-97.

⁴⁹ Augustine, *The Harmony of the Gospels*, 164-170; Daryl Cornett, "Harmonization in the Patristic Period", *Harmony of the Gospels*, ed. S. L. Cox & K. H. Easley (Nashville, Tennessee: Holman Bible, 2007), 267-270.

ifadesinin tüm İncil elyazmalarında geçmediği; kimi elyazmalarında Yeremya yerine “peygamber” sözcüğünün bulunduğu açıklamasını yapmaktadır. Belli ki, bu şekilde hatayı müstensihlere atfetmek istemektedir. Fakat bu açıklama aslında bizzat kendisini de tatmin etmemiştir. Çünkü elyazmalarının çoğunda Zekeriya isminin bulunduğu ve ayrıca İnciller üzerinde çalışanların en eski Yunanca metinlerde bu ismin geçtiğini söyledikleri Augustinus'un da malumudur.⁵⁰

Augustinus, muhtemelen bu gibi çıkmazlar neticesinde bu kez de Origenes'e paralel bir çözüm önermektedir. Çünkü tıpkı Origenes gibi, Augustinus da Kitab-ı Mukaddes'te açıkça problemlili bir pasaja rastlanması durumunda, bunun başka türlü, yani alegorik bir yorumlamayla anlaşılması gerektiği kanaatindeydi.⁵¹

Augustinus, aşkın ve yüce tanrısal varlığın insanlara özgü sözcük ve sembol kalıplarına sokulamayacağı, yani insanlara has vasıtalarla tam olarak tanımlanamayacağı kanaatindeydi. Kitab-ı Mukaddes Tanrı sözüdür; ama yine de bu kitap insanlar tarafından kullanılan dilde ve insanlarca kullanılan metinlerde vücut bulmaktadır. Bu takdirde, her ne kadar ilahi esin altındaki yazarlar tarafından kaleme alınmış bile olsalar, neticede İncillerin de mecburen insan sözleri kullanılarak oluşturulan metinler oldukları; yine aynı gerekçeyle, Tanrı'nın sonsuz doğasını tamamıyla değil de belki ancak kısmen yansıtabildikleri kabul edilmelidir. Öyleyse metinlerin bu kifayetsiz yapısını, onları literal şekilde değil de ancak daha derin manevi bağlamlarıyla okumak suretiyle aşmak gerekmektedir. İnciller, Augustinus'a göre, ete bürünmüş (*incarnatio*), yani vücut bulmuş (ilahi) Söz'ü anlatan, onu tanımlayan metinlerdir. Bu yüzden de aslanan, çelişkili gibi görünen şeylere odaklanmak değil; fakat metinlerin ortodoks bir usulle tefsirine yönelmek olmalıdır.⁵² Peki, ama bu tefsir nasıl olmalıdır?

Augustinus, örneğin Matta ve Luka isimlerini taşıyan İncillerde İsa'nın soy kütüğü hakkında çelişkili ifadeler bulunmasını ele almaktadır. Matta'ya göre, Meryem'in kocası Yusuf'un babası Yakup ismini taşımaktadır. Ama Luka'ya göre, Yusuf'un babası Eli'dir. Augustinus, burada kendisince bir harmoni yapmaktadır. Buna doğrultuda Augustinus, Yakup'un Yusuf'un biyolojik babası, Eli'nin ise onun üvey babası olduğuna inanmak istemektedir. Augustinus, herhalde İncillerin bu şekilde okumasını ve tefsirini inançlı bir zihin yapısıyla yapılabileceğine kanaat getirmekte; bunun gibi birçok çelişkinin kolayca uyumlu hale getirilebileceğini düşünmektedir.⁵³

⁵⁰ Augustine, *The Harmony of the Gospels*, 433; Bruce M. Metzger & Bart D. Ehrman, *The Text of the New Testament: Its Transmission, Corruption, and Restoration*, 4. bs. (New York: Oxford University Press 2005), 202-203.

⁵¹ Ulrich G. Leinsle, *Introduction to Scholastic Theology*, İngilizce çev. Michael J. Miller (Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2000), 23.

⁵² Robert A. Ziegler, “Augustine of Hippo's Doctrine of Scripture: Christian Exegesis in Late Antiquity”, *Primary Source* 5/2 (2015): 33-39.

⁵³ Augustine, *Sermons on Selected Lessons of the New Testament*, 533, 547; Cornett, “Harmonization in the Patristic Period”, 269.

Origenes ile Augustinus'un bilim dünyasında "Sinoptik Problem" şeklinde tanımlanan sorunu sistematik bir usulle çözümlene gayreti gösteren ilk Hıristiyan düşünürler olarak sunulması mümkündür.⁵⁴ Ayrıca, yine Antikçağ ve Geç Antikçağ'da, başka bazı Hıristiyan yazarların da İnciller meselesi üzerine mesai harcadıkları bilinmektedir. Kaisareialı Eusebius'u, Hieronymus'u (İng. Jerome) ve Ioannes Khrysostomos'u (Altın Ağızlı Yuhanna) burada örnek olarak göstermek mümkündür.

Sonuç

Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'dan oluşan geleneksel İnciller, H.S. Reimarus (1684-1768) ve G.E. Lessing'ten (1729-1781) bu yana, bilim dünyasında ve entelektüel çevrelerde belirli metotların yardımıyla ve eleştirel yaklaşımlarla incelenmektedir. Ancak bu tartışmaların aslında modern dönemde başlamadığı görülmektedir. Bu kapsamda, Celsus ve Porphyrios örneklerinden anlaşılmaktadır ki, Hıristiyanlık karşıtı pagan yazarlar henüz çok erken yüzyıllarda İnciller hakkında iki temel eleştiriyi gündeme getirmişlerdir. Bunların birincisine göre; İncillerin kurgusal metinlerdir ve İncillerde bazen mantık dışı bazen de çelişkili (İnciller arasında veya bir İncil'in kendi içinde) bilgiler bulunmaktadır. İkincisi ise; İncillerin Hıristiyanlar tarafından birçok defa değiştirildiği söylemidir. Pagan yazarlar, özellikle Porphyrios, bu bağlamdaki değerlendirmelerini oldukça yetkin değerlendirmeler ve etkili usullerle yapmışlardır.

Antikçağ'da Hıristiyan düşünürlerin de İnciller hakkında bazı tartışmalar yaptıkları görülmektedir. Bu tartışmaların birçok boyutu üzerinde durmak mümkündür. Ama burada pagan yazarların iddialarını yanıtlayabilmek ve bu iddialar yüzünden Hıristiyan müminlerde oluşması muhtemel zihin karışıklıklarını önlemek amacı da açıktır. Markion ve Tatianus örnekleri üzerinden, Hıristiyan yazarların II. yüzyılda hem mevcut İncil metinleri arasında hem de İnciller ile Tanah arasında birçok yönden çelişki bulunduğunun farkında oldukları şeklinde bir değerlendirme yapılabilir. Bu çelişki, metinlerin genel karakteri kadar ihtiva ettiği rivayetler açısından da böyle görülmüştür. Markion ve Tatianus'a ilaveten Origenes ve Augustinus örnekleri; Antikçağ'da Hıristiyan entelektüellerin İncil metinlerinde mevcut maddi hatalara veya çelişkili kayıtlara makul açıklamalar getirmek istediklerini kanıtlamaktadır. İncillerin tek bir öykü oluşturacak şekilde harmonize edilmesi, sadece bir İncil metninin tercih edilmek suretiyle diğerlerinin reddedilmesi, bazı durumlarda alegorik okuma yönteminin ön plana çıkarılmak istenmesi, ya da İncil yazarlarının varsayımsal metotlarına dair birtakım önermelerde bulunulması, bu çerçevede dikkat çeken örnekler olmaktadır. Nihayet;

⁵⁴ Sinoptik Problem ve çözüm önerileri konusunda geniş bir literatür bulunmakla beraber, örneğin şu esere bkz. Mark Goodacre, *The Synoptic Problem: A Way Through the Maze* (Bloomsbury: T&T Clark, 2004). Ayrıca bkz. Zafer Duygu, "Sinoptik Problem ve Redaksiyon Kritiği: Giriş Mahiyetinde Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (2019): 521-544.

IV. yüzyılla birlikte Yeni Ahit kanonuna girecek olan geleneksel İncillerin, aslında Hıristiyanlığın çok daha önceki dönemlerinden itibaren tartışılmakta oldukları da şüphesizdir.

Kaynakça

- Adams, Nicholas. "A Disharmony of the Gospel". *The Vocation of Theology Today: A Festschrift for David Ford*, ed. T. Gieggs & R. Muers & S. Zahl, Eugene, Oregon: Cascade, 2013.
- Augustine. "St. Augustine: Sermon on the Mount; Harmony of the Gospels; Homilies on the Gospels". *Nicene and Post Nicene Fathers*, 1. Seri, c. 6, ed. Philip Schaff, Michigan, Grand Rapids: W.R. Eedrmans, 1952, 153-524.
- Barnes, Jonathan (trc., sunum-yorumlar). *Porphyry, Introduction*. Oxford: Clarendon Press, 2003.
- Barnes, Timothy D. "Porphyry Against the Christians: Date and the Attribution of Fragments". *The Journal of Theological Studies* 24/2 (Ekim 1973): 424-442.
- Berchman, Robert M. *Porphyry Against the Christians*. Leiden & Boston: Brill, 2005.
- Bird, Michael F. *The Gospel of the Lord: How the Early Church Wrote the Story of Jesus*. Grand Rapids, Michigan: W.B. Eerdmans, 2014.
- Bloomberg, Craig L. *The Historical Reliability of the Gospels*. Illinois: Inter-Varsity Press, 1987.
- Boer, W. Den. "A Pagan Historian and His Enemies: Porphyry against the Christians". *Classical Philology* 69/3 (Haziran 1974): 198-208.
- Cook, John Granger. "Julian and Porphyry on the Resurrection of Jesus in the Gospels". *The International Journal of the Platonic Tradition* 10/2 (2016): 193-207.
- Cornett, Daryl. "Harmonization in the Patristic Period". *Harmony of the Gospels*, ed. S.L. Cox & K.H. Easley, Nashville, Tennessee: Holman Bible, 2007, 267-270.
- Dungan, David Laird. *A History of the Synoptic Problem: The Canon, the Text, the Composition, and the Interpretation of the Gospels*. New York: Doubleday, 1999.
- Durak, Nihat. "Sinoplu Bir Gnostik: Marcion". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2013): 1-18.
- Duygu, Zafer. *Hıristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*. İstanbul: Divan Yayınları, 2017.
- Duygu, Zafer. *İsa, Paulus, İnciller: Hıristiyanlık Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı?* İstanbul: Düşün Yayınları, 2018.
- Duygu, Zafer. "Nasıralı İsa'nın Erken Dönem Yahudi Literatürüne Yansımaları". *Mukaddime* 8/1 (2017): 155-172.
- Duygu, Zafer. "Sinoptik Problem ve Redaksiyon Kritiği: Giriş Mahiyetinde Bir Değerlendirme". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (2019): 521-544.
- Ehrman, Bart D. & Gordan D. Fee & Michael W. Holmes. *The Text of the Fourth Gospel in the Writings of Origen, Society in Biblical Literature: The New Testament in the Greek Fathers*. Ed. Bruce M. Metzger, Atlanta: Georgia Scholar Press, 1992.
- Goodacre, Mark. *The Synoptic Problem: A Way Through the Maze*. Bloomsbury: T&T Clark, 2004.
- Greenwood, David Neal. "Celsus, Origen, and Julian on Christian Miracle-Claims". *The Heythrop Journal* 57 (2016): 99-108.

- Gregory, Andrew. *The Reception of Luke and Acts in the Period Before Irenaeus*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2003.
- Gündüz, Şinasi. "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi". *Hoşgörü ve İnanç Turizminde Göller Bölgesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Isparta 2001, 131-147.
- Hoffmann, R. Joseph (ed. & çev.). *Porphyry's Against the Christians: The Literary Remains*. New York: Prometheus Books, 1994.
- Hoffmann, R. Joseph (ed. & çev.). *Celsus, On the True Doctrine: A Discourse Against the Christians*. New York: Oxford University Press, 1987.
- Hunt, Emily J. *Christianity in the Second Century: The Case of Tatian*. Londra-New York: Routledge, 2003.
- Johnson, Aaron P. *Religion and Identity in Porphyry of Tyre: The Limits of Hellenism in Late Antiquity*. New York: Cambridge University Press, 2013.
- Jones, A.H.M. & J. R. Martindale. *The Prosopography of the Later Roman Empire, c. I: A.D. 260-395*. New York: Cambridge University Press, 1971.
- Junni, Jussi. "Celsus' Arguments Against the Truth of the Bible". *Studia Patristica*, c. 55, Papers presented at the Sixteenth International Conference on Patristic Studies held in Oxford 2011, Markus Vinzent (ed.), Volume 13: *The First Two Centuries Apocrypha Tertullian and Rhetoric From Tertullian to Tyconius*. (Leuven-Paris-Walpole, MA: Peeters, 2013): 175-184.
- Lamb, William R.S. (ed. & çev.). *The Catena in Marcum: A Byzantine Anthology of Early Commentary on Mark*. Leiden: Brill, 2012.
- Leinsle, Ulrich G. *Introduction to Scholastic Theology*. İngilizce çev. Michael J. Miller, Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2000.
- Magny, Ariane. *Porphyry in Fragments: Reception of an Anti-Christian Text in Late Antiquity*. Farnham-Burlington, Vt: Ashgate, 2014.
- Martens, Peter W. *Origen and Scripture: The Contours of the Exegetical Life*. New York: Oxford University Press, 2012.
- Metzger, Bruce M. & Barth D. Ehrman. *The Text of the New Testament: Its Transmission, Corruption, and Restoration*, 4. bs., New York: Oxford University Press, 2005.
- Origen. *Contra Celsum*. Ed. & çev. Henry Chadwick, Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
- Paget, James N. Carleton. "The Jew of Celsus and Adversus Judaeos Literature". *Zeitschrift für Antikes Christentum / Journal of Ancient Christianity* 21/2 (2017): 201-242.
- Perkins, PHEME. *Introduction to the Synoptic Problem*. Grand Rapids, Michigan: Wm. B. Eerdmans, 2007.
- Pick, Bernhard. "The Attack of Celsus on Christianity". *The Monist* 21/2 (1911): 223-266.
- Robert A. Ziegler. "Augustine of Hippo's Doctrine of Scripture: Christian Exegesis in Late Antiquity". *Primary Source* 5/2 (2015): 33-39.
- Sarıya, Derya Aybakan. "Plotinus'un Hayatı, Kişiliği ve Felsefi Üslubu Üzerine Kısa Bir Deneme". *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2016): 143-156.
- Schott, Jeremy M. *Christianity, Empire, and the Making of Religion in Late Antiquity*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008.

- Simmons, Michael Bland. "The Hostile Environment". *The Early Christian World*, C. I-II, ed. Philip F. Esler, New York: Routledge, 2004.
- Simmons, Michael Bland. *Universal Salvation in Late Antiquity: Porphyry of Tyre and the Pagan-Christian Debate*. New York: Oxford University Press, 2015.
- Şenay, Bülent. *İlk Rafîzi Hıristiyan Kilisesi: Markunilik*. Bursa: Verka, 2003.
- Tarakçı, Muhammet. "Origen ve Alegorik Kitab-ı Mukaddes Yorumu". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2010): 183-213.
- Viltanioti, Irini-Fotini. "Cult Statues in Porphyry of Tyre and Macarius Magnes: Porph. Chr. fr. 76 and fr. 77 (von Harnack)". *Journal of Late Antiquity* 10/1 (2017): 187-220.
- Watson, Francis. *Gospel Writing: A Canonical Perspective*. Michigan, Grand Rapids: W.B. Eerdmans, 2013.
- Wiles, M.F. "Origen as Biblical Scholar". *The Cambridge History of the Bible: From the Beginnings to Jerome*, c. 1, ed. P. R. Ackroyd & C. F. Evans, New York: Cambridge University Press, 1970.
- Wilken, Robert Louis. *The Christians as the Romans Saw Them*. New Haven-Londra: Yale University Press, 2003.
- Wilken, Robert Louis. *The Spirit of Early Christian Thought: Seeking the Face of God*. New Haven-Londra: Yale University Press, 2003.
- Yıldırım, Fatma Berna. "Yorum Tarihinden Öğretici Bir Hata: Kitab-ı Mukaddes Yorumculuğunda 'Tanrı'nın İsmi' Meselesi". *Monograf: Edebiyat Eleştirisi Dergisi* 10 (2018): 166-199.
- Young, Edward J. "Celsus and The Old Testament". *Westminster Theological Journal* 6/2 (1944): 166-197.